

УДК 35.071

Ж. Д. Анпілогова,

к. е. н., Академії муніципального управління

СТАН МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ

У статті розглядається проблемне поле процесу модернізації, визначено методологічні засади аналізу цього процесу в контексті обґрунтування найбільш адекватного варіанта його теоретичної інтерпретації для застосування в умовах українського державотворення.

In the article the problem field of the process of modernization, defined methodological principles of analysis of this process in the context of justification of the most adequate option, its theoretical interpretation for use in the Ukrainian nation.

Ключові слова: модернізація, теорія, політичні дослідження, стратегія.

Key words: modernization theory, political and strategic.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Особливості політичної модернізації в Україні загалом характерні для перехідних суспільств, які прагнуть “вписатись” у процес так званого “осучаснення навздогін”. Це супроводжується спробами остаточного подолання наслідків тоталітарної системи. На відміну від Російської Федерації, яка була імперським центром, перед Україною постало завдання позбутися постколоніального синдрому.

Наша сучасність яскраво доводить нам, наскільки важливим є аспект раціоналізації суспільства у процесі його соціального та історичного розвитку. Усяке суспільство, що прагне стати громадянським, збудувати правову державу повинне постійно замислюватись над найбільш раціональним шляхом їх досягнення. Цей раціональний шлях полягає саме в його постійній модернізації, тобто постійній зміні, ускладненні політичних, економічних і культурних структур та їхніх функцій відповідно до потреб раціонального та ефективного існування суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Теорія модернізації, що повинна висвітлювати трансформації традиційних цінностей, структур у модернізовані, “сучасні”, за минулий і теперішній віки склалася у розвинутий напрямок у суспільних науках, що містить в собі такі аспекти, які мають методологічне, теоретичне та практичне значення. Теоретична основа, її концепції містяться в роботах Дж. Локка, А. Сміта. Її розробляли такі вчені, як М. Вебер, Е. Дюркгейм, К. Маркс, Р. Парк, Ф. Тьонніс, Г. Беккер, М. Леві, Т. Парсонс, Б. Мур, Г. Алмонд та ін. У цих концепціях накопичено багатий досвід аналізу процесів переходу від традиційного до індустріального суспільства, різні можливості, що виникають на цьому шляху, загальні закономірності й особливості, пов’язані зі специфікою суспільств і країн, які переживають модернізацію.

Метою статті є визначення сучасного стану модернізаційних процесів в Україні.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Одним з найголовніших завдань модернізації є структурне оновлення політичної системи, формування політичної структури соціальної дії, оскільки політична система повинна бути якомога більш адаптованою до нових проблем, породжених сучасним суспільством, здібною діяти за конкретних історичних умов суспільно-політичних ситуацій. Представники ліберального напрямку західної політології, зокрема Р. Даль, висунули так звану теорію поліархії як забезпечення відкритого політичного суперництва лідерів, еліт та високої політичної активності населення, що можливі лише за умов структурного перетворення політичної системи.

Також важливим елементом є забезпечення високої політичної активності населення як здатність влади до мобі-

лізації людських і матеріальних ресурсів задля вирішення суспільно значущих завдань.

Інституціоналізація політичної структури також є вельми важливою, оскільки є удосконаленням традиційних інститутів, які в процесі модернізації суттєво змінюють свої функції та характер діяльності або взагалі реформуються у нові, сучасні соціально-економічні інститути. Це має велике значення, оскільки саме таким чином відбувається процес їх адаптації та усвідомлення ними суспільно-політичних проблем, які перебувають у постійній зміні, а отже, реагування їх на ці проблеми повинне бути адекватним. Рівень інституціоналізації визначається якісними показниками: здатністю вдосконалених чи вдосконалених структур до адаптації за нових умов, ступенем їхньої складності, рівнем автономності щодо соціальних груп або інших інститутів взаємною узгодженістю суспільно-політичної діяльності.

Процес модернізації має альтернативний характер, тобто припускає певні варіанти перебігу поновлювальних заходів залежно від умов їх протікання, традицій та національних цінностей, але існуючий світовий досвід дозволяє все ж таки вести мову про певні стандарти в організації економіки, політики, соціальних відносин. Це насамперед товарно-грошовий регулятор виробництва, збільшення затрат на освіту, зростання ролі науки в раціоналізації економічних відносин, сприяння якомога більшій соціальній мобільності населення, плюралістична організація влади, зростання політичних комунікацій та багато інших тенденцій.

Тут хотілося б звернути увагу на те, що наявність універсальних норм не означає наявності якоїсь однієї обов’язкової програми розвитку для усіх країн, що перебувають у стадії розвитку. Мова йде про те, що ці універсальні норми — це комплекс цілей, спираючись на які, країни, в яких відбуваються процеси модернізації, будуть спроможні проводити інституціоналізацію, відповідну потребам часу. Але все ж, на нашу думку, всі модернізаційні перетворення повністю залежні від історичних особливостей розвитку того чи іншого суспільства, його національних характеристик.

Сучасні вчені-суспільствознавці вирізняють два досить різних між собою типи модернізації, а саме: органічна модернізація та неорганічна (або відображена) модернізація.

Перший тип, притаманний розвиненим країнам Західної Європи та Північної Америки, розпочавшись в епоху Відродження, йдучи нерівнозначно у різні часи, іноді гальмований наявністю тоталітарних режимів у тій чи іншій країні, відбувається в цих країнах ще й досі. Сутністю цього типу модернізації є те, що соціально-політичний розвиток відбувається у формі неперервного еволюційного та революційно-реформаторського процесу. Для цих типів суспільств характерне те, що загальномодернізаційні цінності

не потребують у них утвердження й доведення, подолавши шлях у свій час, теоретизації до конкретного усвідомлення їх суспільством теперішнім.

Другий тип (відображена модернізація) характерний для країн, які знаходяться на порівняно низькому рівні розвитку з країнами, яким притаманна органічна модернізація. Іноді наукова література наводить термін “відстали” від загальноцивілізаційного розвитку, але, на нашу думку, теза про загальноцивілізаційний розвиток не є поки що достатньо обґрунтованою. Хоча незаперечним є те, що прагнення до модернізаційних процесів у державах з притаманною їм неорганічною модернізацією зумовлене більше зовнішніми чинниками, аніж внутрішніми. І, як логічний наслідок, нерівномірність змін у економіці, культурі, соціальних відносинах, політичній сфері. Існує ряд країн, які, будучи країнами другого ешелону капіталістичного розвитку, спромоглися досягти успіхів перебігу процесів модернізації, це скажімо: Японія, Гонконг, Південна Корея, Індія, Пакистан, деякі країни Південної Америки. Досить цікавим прикладом у цьому є Німеччина, яка після Другої світової війни, маючи потужну фінансово-політичну підтримку ззовні, змогла стати одною з найрозвиненіших країн світу, тут здавалося б недоцільним вважати Німеччину країною з відображеною модернізацією, як, ніби то, можна вважати її післявоєнний кризовий стан як пригальмування модернізаційного процесу, який відбувався в ній до війни, але, зважаючи на те, що за влади нацистів сталися зміни і викривлення в економічній, політико-соціальній сфері, можна сказати, що процес модернізації в ній був припинений; крім того, факт возз'єднання Німеччини у 1991 році спричинив нові проблеми у суспільно-політичних процесах, тому нам здається за доцільне наводити Німеччину саме як приклад країни з відображеною модернізацією.

Але все ж хотілося б зазначити умови, за яких відбувається неорганічна модернізація:

- відносини особливої залежності у виробництві;
- неконкурентоздатність на світовому ринку;
- велика диференціація суспільства;
- залучення національного потенціалу переважно на військові потреби;
- прагнення до ігнорування загальномодрнізаційних цінностей.

Тому, коли країна (якщо бути точнішими, то її еліта) намагається здійснювати процес модернізації, то неодмінно зіштовхується з низкою складних ситуацій, наприклад: складність сприйняття модернізаційних цінностей на тлі місцевих норм та звичаїв; несприйняття “вестернізації” частиною населення, оскільки вона має у собі невідповідність її (цієї частини) потребам; домінування центру та контроль ним модернізаційної ініціативи регіонів.

Отже, як бачимо, модернізаційні процеси, маючи на меті раціоналізацію суспільно-політичної, культурної, економічної сфер, несуть, окрім позитивних, досить велику кількість негативних моментів, з якими так або інакше суспільство рано чи пізно зіштовхується, знаходячись на шляху перетворень. Тому нагальною є потреба дослідження саме процесів проходження модернізації у всіх стадіях, з метою збереження поступального розвитку суспільства та його рівноваги.

Отже, як зазначалося вище, перебіг процесів модернізації має складний та суперечливий характер, протікає неоднаково у різних країнах, має свої особливості, притаманні кожній країні, що перебуває у процесі трансформації. Поряд з загальномодернізаційними цінностями існують і загальномодернізаційні чинники дестабілізації, що супроводжують процес політичної і соціальної модернізації, з якими неодмінно зіштовхуються суспільства, які оновлюються.

Які ж саме це чинники?

На нашу думку, головних чинників декілька, а саме:

- зміни стандартів споживання, а у зв'язку із цим зростання соціальних очікувань;

- відхід від старих схем суспільного будівництва при відсутності нових;

- інертність національної самоідентифікації соціуму;
- зростання коефіцієнта протестності суспільної думки.

Тією або іншою мірою усі ці чинники присутні в тих країнах, які йдуть шляхом модернізації, оскільки модернізація за своєю суттю є порушенням існуючого в інертних суспільствах спокою, тому як цілісний дестабілізуючий процес вона має складниками дестабілізуючі чинники. Кожна країна, що модернізується, намагається знайти свої рішення цих проблемних ситуацій, максимально оптимізуючи дані рішення до умов певного соціуму. Але існують і певні напрацювання з приводу подолання таких чинників і у загальній практиці.

Скажімо, навряд чи буденна свідомість індивіда, здатна адекватно сприйняти зміни у стандартах споживання, тому, перш за все, зміна цих стандартів повинна відбуватись на рівні свідомості. По-друге потрібно постійно (при проходженні процесу реформування) знаходитись у стані діалогу: “держава — соціум”, що дасть змогу мотивувати індивідові певну суспільну нестабільність об'єктивною необхідністю суспільно-політичних змін, у разі ж, коли існує певна відірваність держави від суспільства, виникає непорозуміння між ними, що призводить до напруги. Це ж повною мірою є справедливим щодо створення нових схем суспільного будівництва. Це досить цікавий момент, оскільки залучення соціуму до свідомого вибору найбільш ефективним видається нам через референдум (скажімо, коли, наприклад, у грудні 1991 року народ України обирав подальший шлях свого розвитку), і це, дійсно, так, але за наявності певних “але”, а саме — за наявності чіткої диференціації питань, які розв'язуються референдумом, а які — ні (знову ж таки вдалим прикладом може слугувати прийняття “всенародно” лукашенківської Конституції у Білорусі або ж намагання винести питання прийняття Конституції “всенародно” на нещодавньому референдумі в Україні, але остання, спираючись на набутки світового досвіду модернізації, власний здоровий глузд та Конституцію відмовилася від такого формулювання питання).

Ще одним з досить впливових чинників дестабілізації, як вже зазначалося вище, є усвідомлення соціумом своєї національної приналежності. Це дуже складний та суперечливий процес, який доволі часто супроводжується дуже високим ступенем конфліктності у суспільстві, внаслідок невиправданого форсування національної ідентифікації, що іноді призводить до викривлення суспільної думки у бік виділення однієї нації за рахунок інших. Зазвичай для подолання подібних проблем користуються доволі типовим комплексом заходів, що, на нашу думку, можливо вважати загальноцивілізаційним набутком, а саме:

- створення сприятливих умов для розвитку соціокультурних факторів усіх без винятку представників різних національностей, що мешкають у одній державі;
- широке проведення процесу політичної соціалізації;
- пошук харизматичного лідера певної нації, що дасть змогу, на думку російського вченого В. Пугачова, зняти з людей індивідуальну відповідальність за їх вибір певної політичної позиції;
- вдосконалення ціннісної системи суспільства з метою формування принципово нового поля політичної культури активістського типу.

Отже, необхідність проведення усіх вищезазначених заходів зумовлює певні дії з боку держави, направлені на прискорення процесу модернізації, але з метою недопущення небезпечних суспільних тенденцій потрібно постійно стримувати форсування модернізаційного процесу. Тому виникає поняття так званої часткової модернізації, тобто існування такого проміжку у часі, коли в межах системи співіснують нові елементи (як результат наявності модернізаційного процесу) та старі (різке скасування яких спроможне викли-

кати соціальну напругу). “У багатьох суспільствах, — висловлювався Д. Рюшмейєр, — модернізовані і традиційні елементи переплітаються у досить цікаві структури. Частіше такі соціальні невідповідності являють собою тимчасові явища, які супроводжують прискорення, соціальні зміни. Але доволі часто вони закріплюються і зберігаються протягом поколінь ... Якщо давати формальне визначення, то часткова модернізація являє собою такий процес соціальних змін, котрий призводить до інституціоналізації у одному й тому ж суспільстві відносно модернізованих соціальних форм та менш модернізованих структур”.

Можлива дуже велика кількість комбінацій, що впливають на дисгармонійність співвідношень традиційного і модернізованого елементів у суспільстві. Заглиблення у цю різноманітність і являє собою сенс і одночасно складність вивчення специфіки модернізації в тій чи іншій країні. Чільне місце посідає тут вивчення ціннісного складу людського життя, того, що самі люди, соціальні, фахові і демографічні групи, субкультури вважають найважливішим для себе, як вони бачать суспільні ідеали, які навадяться в культурі зразки правильної поведінки. Можна стверджувати, що на основі таких культурних програм, що складаються у суспільному житті, народжуються і норми, і соціальні інститути, що їх охороняють.

Саме по собі переплетіння традиційних і модернізованих елементів та структур у одному й тому ж суспільстві не обов'язково набуває негативних сенсів. Досить можливе певною мірою співіснування старого з новим. На жаль, все ж таки часткова модернізація відкриває шлях патологічного протікання суспільних процесів. Небезпека можливих неприродних “сполучень” ще й у тому, що розвиток модернізації, народження нових модернізованих структур може послугувати традиційним модернізованим структурам, підтримувати і навіть активізувати традиційні цінності, доходючи навіть до руйнування, придушення перспективних нововведень.

Суспільство, що відійшло від єдиноміркування, характерного для традиційності; суспільство, що втратило історично посталі перетини — мембрани, що амортизують зустріч різних цінностей, переводять їх у взаємноможливу площину; та ще й при цьому заблукало на шляху у сьогодення, середовище, перманентно народжуючи конфлікт цінностей. Чи не таке наше суспільство, яке відійшло від традиційного життєвого ладу, але яке не змогло знайти у собі сили для відмови від традиційних цінностей на користь нових, здатних забезпечити життєвість соціальних та культурних процесів у сучасному світі? Конфлікт цінностей як дуже важлива складова соціокультурної ситуації — результат довгого панування традиційних цінностей, спроб їх адаптації у тепер не прийнятному для них середовищі.

Нині Україна, як і низка інших держав пострадянського простору є країною, так би мовити “перехідної цивілізації”. Специфіка історичного досвіду лібералізації Росії, а відтак, і України, протягом останніх трьох століть, зумовила надзвичайне внутрішнє напруження, а далі як логічний наслідок — розкол. Насильницьке оновлення суспільства було пов'язане з “прорубуванням” вікна у Європу. Ця політика, що проводилася правлячою елітою Росії не без активної допомоги української інтелектуальної еліти, призвела до відторгнення від лібералізації селянських низів. Негативне ставлення селянської громади до панування торгівлі і товарно-грошових відносин спричинило розкол: “верхи” намагалися модернізувати суспільство, а “низи” тим часом активізували традиційні засади російської общини та української селянської громади.

З плином часу ситуація дещо змінилася. У 1991 році остаточний крах утопічної ідеї “держави загального благоденства” призвів до отримання Україною незалежності, а значить і можливості розпочати процес оновлення суспільства і держави. Як не дивно, але в цілому продекларовані наміри нової влади

були авансовані народною підтримкою, чому підтвердженням був референдум 1991 року. Такий стан речей, на нашу думку, доволі легко пояснити, оскільки агонізуюча стара система ще задовго до 1991 року почала народжувати тенденції протестів, що рік від року зростали. При цьому система розподілу ресурсів попри все залишалася діяльною. Тому, маючи основу, суспільство сподівалось не на її відміну, а вдосконалення її, якого за старої політичної системи відбутись не могло, але, як зазначалося вже вище, для процесу модернізації характерна повна зміна стандарту споживання, яка й почала відбуватися. Результатами цього були різка диференціація суспільства, зубожіння населення, піднесення настроїв протестів вже до нової влади, непевність у майбутньому при відсутності будь-яких новодержавницьких концепцій.

Лише останнім часом ми починаємо спостерігати певні зрушення, на доказ того, що все ж таки оновлення суспільно-політичної системи, продеклароване у перші роки незалежності, хоча повільно, але все ж таки зрушило з місця.

Якщо, скажімо, взяти підприємницький клас, то на початку першого етапу його основу складали підприємці з неконтрольованого сектора економіки, які займалися торгово-посередницькою та фінансовою діяльністю, то зараз його основу складає керівництво заснованих на державній власності та приватизованих підприємств і банківських структур. Це вже краще, ніж у першому випадку, але, чи добре це? Нові підприємницькі групи створюють в органах влади політичне і господарське лобі, формують замість господарського політичний ринок, в якому вбачають найбільш ефективні можливості захисту своїх інтересів. Такі приклади не поодинокі. Але попри все зміни у суспільстві відбуваються.

На даному етапі, на нашу думку, модернізацію в Україні можна характеризувати як відображену й часткову. Відображену, тому що наша країна лише нещодавно стала на шлях самостійної державності, тому їй доводиться долучатися до досвіду тих, хто проходив цим шляхом. Часткову — тому що на даний момент у суспільно-політичній системі переплетено доволі суперечливі елементи, та й, на жаль, деякі кроки уряду залишаються не зовсім, м'яко кажучи, зрозумілі. Наприклад, нещодавнє розформування однієї з силових структур — Національної Гвардії — залишає питання: оскільки вивільнено з її лав було лише апарат керівництва, а інші частини було переведено до МО та МВС, то чи багато від цього виграв бюджет? А от престиж країни відчутним чином постраждав, оскільки для розбудови демократичної держави потрібно децентралізувати силові структури, що зумовить прозорість правоохоронної системи та посилить контроль одне за одним з боку її суб'єктів.

ВИСНОВКИ

Отже, спираючись на вищезазначене, наголосимо що осмислення проблем проходження процесів політичної модернізації на теоретичному рівні дозволить запобігти багатьом можливим помилкам у державному будівництві. Трансформація в Україні сьогодні не має певної спрямованості. Трансформація — це процес зміни форми, виду, характеру суспільно — політичних відносин. Залишається відкритим питання про мету та ідеальний образ цих змін.

Література:

1. Політологія. Посібник для студентів ВУЗів/ За ред. О.В. Бабкіної, В.П. Горбатенка. — К.: Академія, 1997.
2. Пугачев В.П., Соловьев А.И. Введение в политологию. — М., 1999.
3. Павленко Ю.І. Трансформація суспільства та проблеми соціальної політики. — К.: НІСД, 1997.
4. Кремінський В., Ткаченко В. Україна: шлях до себе. Проблеми суспільної трансформації. — К., 1998.